

רמב"ם

הלכות תלמוד תורה

הלכה	פרק א
א	נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד.
ב	כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו שנאמר ושנתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו להקדים בנו לבן ובן ובן לבן חבירו.
ג	וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמתם לעשותם וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.
ד	היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו.
ה	לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמוד תורה.
ו	מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו ומוליכו אצל מלמד התינוקות.
ז	היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר מותר ללמד בשכר אבל תורה שבעל פה אסור ללמדה בשכר שנאמר ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' וגו' מה אני בחנם למדתי אף אתם למדתם בחנם ממני וכן כשתלמדו לדורות למדו בחנם כמו שלמדתם ממני לא מצא מי שילמדו בחנם ילמדו בשכר שנאמר אמת קנה יכול ילמד לאחרים בשכר תלמוד לומר ואל תמכור הא למדת שאסור לו ללמד בשכר אף על פי שלמדו רבו בשכר.
ח	כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזור על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.
ט	גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו.
י	עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח.
יא	וחייב לשלש את זמן למידתו שליש בתורה שבכתב ושלש בתורה שבעל פה ושלש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה וענין זה הוא הנקרא גמרא.
יב	כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הן במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו.

רמב"ם

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטווית וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו ואף על פי שיש לה שכר צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות במה דברים אמורים בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם למדה אינו כמלמדה תפלות.

יג

הלכה פרק ב

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות ואם לא הושיבו מחרימין את העיר שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

א

מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כח הבן ובנין גופו ופחות מבן שש אין מכניסים אותו ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה ויושב ומלמדן כל היום כולו ומקצת מן הלילה כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים ובימים טובים אבל בשבת אין קורין בתחלה אבל שוין בראשון ואין מבטלין התינוקות ואפילו לבנין בית המקדש.

ב

מלמד התינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן או שהוא מתרשל בלימודן הרי זה בכלל ארור עושה מלאכת ה' רמיה לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה מהיר לקרות ולדקדק.

ג

ומי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני אמותיהם הבאות אצל בניהם וכל אשה לא תלמד תינוקות מפני אבותיהם שהם באים אצל הבנים.

ד

עשרים וחמשה תינוקות למדים אצל מלמד אחד היו יותר על עשרים וחמשה עד ארבעים מושיבין עמו אחר לסייעו בלימודם היו יותר על ארבעים מעמידין להם שני מלמדי תינוקות.

ה

מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו בין במקרא בין בדקדוק במה דברים אמורים כשהיו שניהם בעיר אחת ולא היה הנהר מפסיק ביניהם אבל מעיר לעיר או מצד הנהר לצדו אפילו באותה העיר אין מוליכין את הקטן אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר בנין שאינו ראוי ליפול במהרה.

ו

אחד מבני מבוי שביקש להעשות מלמד אפילו אחד מבני החצר אין יכולין שכניו למחות בידו וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו או כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה אינו יכול למחות בידו שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

ז

הלכה פרק ג

בשלושה כתרים נכתרו ישראל: כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות.

א

- כתר כהונה – זכה בו אהרון, שנאמר (**במדבר כה יג**): "והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם".
- כתר מלכות – זכה בו דוד, שנאמר (**תהלים פט לז**): "זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי".
- כתר תורה – הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל, שנאמר (**דברים לג ד**): "מורשה קהילת יעקב"; כל מי שירצה, יבוא וייטול.
- שמא תאמר שאותן הכתרים גדולים מכתר תורה? הרי הוא אומר (**משלי ח טו**): "בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק, בי שרים ישורו". הא למדת, שכתר התורה גדול מכתר כהונה וכתר מלכות.

יקרה – "אמרו חכמים: ממזר תלמיד חכמים קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר (**משלי ג טו**): "יקרה היא מפנינים. היא מכהן גדול, שנכנס לפניי לפני".

ב

אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן, שהתלמוד מביא לידי מעשה. לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום.

ג

היה לפנינו עשיית מצוה ותלמוד תורה: אם אפשר למצוה להיעשות על ידי אחרים, לא יפסיק תלמודו; ואם לאו, יעשה המצוה ויחזור לתורתו.

ד

רמב"ם

- ה** תחילת דינו של אדם, אינו נידון אלא על התלמוד, ואחר כך על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים: לעולם יעסוק אדם בתורה, אפילו שלא לשמה; שמתוך שלא לשמה, בא לשמה.
- ו** מי שנשאו ליבו לקיים מצוה זו כראוי לה, ולהיות מוכתר בכתרה של תורה – לא יסיח דעתו לדברים אחרים, ולא ישים על ליבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחד. כך הוא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ולא עליך כל המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל. אבל אם הרבית תורה, הרבית שכר; והשכר לפי הצער.
- ז** שמא תאמר: עד שאקבץ ממון ואחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקיי ואחזור ואקרא? אם תעלה מחשבה זו על ליבך, אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם! אלא עשה תורתך קבע, ומלאכתך עראי; ואל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תיפנה.
- ח** כתוב בתורה (**דברים ל"ב**): "לא בשמים היא ... ולא מעבר לים היא". "לא בשמים היא" – לא בגסי הרוח היא מצויה; "ולא מעבר לים היא" – לא במהלכי מעבר לים היא. לפיכך אמרו חכמים: לא כל המרבה סחורה מחכים; וציוו ואמרו: הוי ממעט בעסק, ועסוק בתורה
- ט** דברי תורה נמשלו במים, שנאמר (**ישעיהו נה א**): "הוי כל צמא לכו למים", לומר לך: מה המים אין מתכנסין במקום מדרון, אלא נזחלין מעליו ומתקבצין במקום אשבורן – כך דברי תורה אינן נמצאין בגסי הרוח, ולא בלב כל גבה לב, אלא בדכא ושפל רוח, שמתאבק בעפר רגלי החכמים, ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מליבו ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו, אם לא היה לו מה יאכל; ושאר יומו ולילו, עוסק בתורה
- י** כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה – הרי זה חילל את השם, וביזה את התורה, וכיבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא; לפי שאסור ליהנות בדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים, כל הנהנה מדברי תורה, נטל חייו מן העולם. ועוד ציוו ואמרו: לא תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קורדום לחפור בהם. ועוד ציוו ואמרו: אהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות. וכל תורה שאין עימה מלאכה, סופה בטילה; וסוף אדם זה, שיהא מלסטם את הבריות.
- יא** מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומידת חסידים הראשונים היא; ובזה זוכה לכל כבוד וטובה בעולם הזה, – שבעולם הזה, ולעולם הבא, שנאמר (**תהלים קכח ב**): "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך": **אשריך** . לעולם הבא שכולו טוב – **וטוב לך**
- יב** אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה; אלא במי שממית עצמו עליהן, ומצער גופו תמיד, ולא ייתן שנת לעיניו, לעפעפיו תנומה. אמרו חכמים דרך רמז: (**במדבר י"ט יד**): "זאת התורה אדם כי ימות באהל": אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמה. וכך אמר שלמה בחכמתו (**משלי כד י**): "התרפית ביום צרה כחך". ועוד אמר (**קהלת ב ט**): "אף חכמתי עמדה לי": חכמה שלמדתי באף, עמדה לי אמרו חכמים: ברית כרותה, שכל היגע בתלמודו בבית הכנסת, לא במהרה הוא משכח. וכל היגע בתלמודו בצנעה – "מחכים, שנאמר (**משלי יא ב**): "ואת צנועים חכמה וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, תלמודו מתקיים בידו; אבל הקורא בלחש, במהרה הוא שוכח
- יג** אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה, אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה. לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה, ייזהר בכל לילותיו, ולא יאבד אפילו אחת מהן בשינה ואכילה ושתייה ושיחה וכיוצא בהן, אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה. אמרו חכמים: אין גורנה של תורה אלא לילה, שנאמר (**איכה ב יט**): "קומי רוני בלילה". וכל העוסק בתורה בלילה, חוט של חסד נמשך עליו ביום, שנאמר (**תהלים מב ט**): "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי". וכל בית שאין דברי תורה נשמעין בו בלילה, אש אוכלתו זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר. וכן כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו – "**במדבר טו לא**): "כי דבר ה' בזה) 'עוסק – או שקרא ושנה, ופירש להבלי עולם, והניח תלמודו וזנחו – הרי זה בכלל בזה דבר ה' אמרו חכמים: (**משנה אבות ד ט**): "כל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני; וכל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר". ועניין זה מפורש הוא בתורה. הרי הוא אומר (**דברים כח מז**): "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויבך"; ואומר (**דברים ח טז**): "למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך"

רמב"ם

- א** אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואח"כ מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס שנאמר כצורר אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד אין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד חכמים ינחלו וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכין לו אין מתלמדין ממנו עד שובו למוטב שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אמרו חכמים אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו אם לאו אל יבקשו תורה מפיהו.
- ב** כיצד מלמדים הרב יושב בראש והתלמידים מוקפים לפניו כעטרה כדי שיהו כלם רואים הרב ושומעים דבריו ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע אלא או הכל על הארץ או הכל על הכסאות ובראשונה היה הרב יושב והתלמידים עומדים ומקודם חורבן בית שני נהגו הכל ללמד לתלמידים והם יושבים.
- ג** אם היה מלמד מפיו לתלמידים מלמד ואם היה מלמד על פי מתרגם [המתרגם] עומד בינו ובין התלמידים והרב אומר למתרגם והמתרגם משמיע לכל התלמידים וכשהם שואלין למתרגם הוא שואל לרב והרב משיב למתרגם והמתרגם משיב לשואל ולא יגביה הרב קולו יותר מקול המתרגם ולא יגביה המתרגם קולו בעת ששואל את הרב יותר מקול הרב אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות אלא אם כן היה המתורגמן אביו של חכם או רבו אומר הרב למתורגמן כך אמר לי רבי או כך אמר לי אבא מרי וכשאומר המתורגמן הדברים לעם אומר בשם החכם ומזכיר שמו של אבי הרב או של רבו ואומר כך אמר רבנא פלוני אע"פ שלא הזכיר הרב שמו של חכם שאסור לקרות לרבו או לאביו בשמו.
- ד** הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים ואם כעס עליו רבו ורגז יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך ודעתי קצרה.
- ה** לא יהיה התלמיד בוש מחביריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום לפיכך אמרו חכמים הראשונים אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד במה דברים אמורים בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו או מפני דעתן שהיא קצרה אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן ולפיכך לא הבינו חייב לרגוז עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדם וכענין זה אמרו חכמים זרוק מרה בתלמידים לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש לפני התלמידים ולא לשחוק בפניהם ולא לאכול ולשתות עמהם כדי שתהא אימתו עליהן וילמדו ממנו במהרה.
- ו** אין שואלין את הרב כשיכנס למדרש עד שתתישב דעתו עליו ואין התלמיד שואל כשיכנס עד שיתשב וינוח ואין שואלין שנים כאחד ואין שואלין את הרב מענין אחר אלא מאותו הענין שהן עסוקין בו כדי שלא יתבייש ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשים שעושה בפניהם כדי לחדדן וכדי שידע אם זוכרים הם מה שלמדם או אינם זוכרים ואין צריך לומר שיש לו רשות לשאול אותם בענין אחר שאין עוסקין בו כדי לזרזם.
- ז** אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד ולא מגבוה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו ואין שואלין אלא מיראה ולא ישאל בענין יותר משלש הלכות.
- ח** שנים ששאלו שאל אחד כענין ושאל אחד שלא כענין נזקקין לענין מעשה ושאנו מעשה נזקקין למעשה הלכה ומדרש נזקקין להלכה מדרש ואגדה נזקקין למדרש ואגדה וקל וחומר נזקקין לקל וחומר קל וחומר וגזירה שוה נזקקין לקל וחומר היו השואלין שנים אחד חכם ואחד תלמיד נזקקין לחכם תלמיד ועם הארץ נזקקין לתלמיד שניהם חכמים שניהם תלמידים שניהם עמי הארץ שאלו שניהם בשתי הלכות או בשתי תשובות או בשתי שאלות שני מעשים הרשות ביד המתרגם מעתה.
- ט** אין ישינים בבית המדרש וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים וקרעים וכן אמר שלמה בחכמתו וקרעים תלביש נומה ואין משיחין בבית המדרש אלא בדברי תורה בלבד אפילו מי שנתעטש אין אומרים לו רפואה בבית המדרש ואין צריך לומר שאר הדברים וקדושת בית המדרש חמורה מקדושת בתי כנסיות.

הלכה פרקה

רמב"ם

א כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו שאביו מביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא ראה אבידת אביו ואבידת רבו של רבו קודמת לשל אביו אביו ורבו נושאים במשא מניח את של רבו ואחר כך של אביו אביו ורבו שבויים בשביה פודה את רבו ואח"כ פודה את אביו ואם היה אביו תלמיד חכם פודה את אביו תחלה וכן אם היה אביו תלמיד חכם אף על פי שאינו שקול כנגד רבו משיב אבידתו ואחר כך משיב אבידת רבו ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב אמרו חכמים מורא רבך כמורא שמים לפיכך אמרו כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר בהצותם על ה' וכל העושה מריבה עם רבו כעושה מריבה עם השכינה שנאמר אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם וכל המתרעם על רבו כמתרעם על ה' שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על ה' וכל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה.

ב איזהו חולק על רבו זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים ואע"פ שרבו במדינה אחרת ואסור לאדם להורות בפני רבו לעולם וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה.

ג היה בינו ובין רבו י"ב מיל ושאל לו אדם דבר הלכה מותר להשיב ולהפריש מן האיסור אפילו בפני רבו מותר להורות כיצד כגון שראה אדם עושה דבר האסור מפני שלא ידע באיסורו או מפני רשעו יש לו להפרישו ולומר לו דבר זה אסור ואפילו בפני רבו ואף על פי שלא נתן לו רבו רשות שכל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב בד"א בדבר שנקרה מקרה אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות לכל שואל אפילו הוא בסוף העולם ורבו בסוף העולם אסור לו להורות עד שימות רבו אא"כ נטל רשות מרבו ולא כל מי שמת רבו מותר לו לישב ולהורות בתורה אלא אם כן היה תלמיד שהגיע להוראה.

ד וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגס הרוח ועליו נאמר כי רבים חללים הפילה וגו' וכן חכם שהגיע להוראה ואינו מורה הרי זה מונע תורה ונותן מכשולות לפני העורים ועליו נאמר ועצומים כל הרוגיה אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם וקופצין ויושבין בראש לדין ולהורות בישראל הם המרבים המחלוקת והם המחריבים את העולם והמכבין נרה של תורה והמחבלים כרם ה' צבאות עליהם אמר שלמה בחכמתו אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים.

ה ואסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו ואפילו שלא בפניו והוא שיהיה השם פלאי שכל השומע ידע שהוא פלוני ולא יזכיר שמו בפניו ואפילו לקרות לאחרים ששם כשם רבו כדרך שעושה בשם אביו אלא ישנה את שמו אפילו לאחר מותם ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום כדרך שנותנים לריעים ומחזירים זה לזה אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה וכבוד שלום עליך רבי ואם נתן לו רבו שלום יחזיר לו שלום עליך רבי ומורי.

ו וכן לא יחלוץ תפיליו לפני רבו ולא יסב אלא יושב כיושב לפני המלך ולא יתפלל לא לפני רבו ולא לאחר רבו ולא בצד רבו ואין צריך לומר שאסור לו להלך בצידו אלא יתרחק לאחר רבו ולא יהא מכוון כנגד אחריו ואחר כך יתפלל ולא יכנס עם רבו במרחץ ולא ישב במקום רבו ולא יכריע דבריו בפניו ולא יסתור את דבריו ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב ולא יעמוד מלפניו עד שיאמר לו עמוד או עד שיטול רשות לעמוד וכשיפטר מרבו לא יחזור לו לאחריו אלא נרתע לאחריו ופניו כנגד פניו.

ז וחייב לעמוד מפני רבו מישראלנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו ולא יראה קומתו ואח"כ ישב וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל.

ח אין חולקין כבוד לתלמיד בפני רבו אא"כ דרך רבו לחלוק לו כבוד וכל המלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו ואם היה במקום שאין מכירין אותו ולא היו לו תפילין וחש שמא יאמרו עבד הוא אינו נועל לו מנעלו ואינו חולצו וכל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים וכל תלמיד שמזלזל דבר מכל כבוד רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל.

ט ראה רבו עובר על דברי תורה אומר לו לימדתנו רבינו כך וכך וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו אומר לו כך לימדתנו רבינו ואל יאמר דבר שלא שמע מרבו עד שיזכיר שם אומרו וכשימות רבו קורע כל בגדיו עד שהוא מגלה את לבו ואינו מאחה לעולם במה דברים אמורים ברבו מובהק שלמד ממנו רוב חכמתו אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר ואינו חייב בכבודו בכל אלו הדברים אבל עומד מלפניו וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד בין קטן בין גדול עומד מלפניו וקורע עליו.

י וכל תלמיד חכם שדעותיו מכוונות אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה אע"פ שלא למד ממנו כלום.

רמב"ם

- יא** הרב המובהק שרצה למחול על כבודו בכל הדברים האלו או באחד מהן לכל תלמידיו או לאחד מהן הרשות בידו ואף על פי שמחל חייב התלמיד להדרו ואפילו בשעה שמחל.
- יב** כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבתן כן אמרו חכמים יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולאזהבם שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא.
- יג** התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבתי ויותר מחבירי ומתלמידי יותר מכולם וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה.

הלכה פרק ו

- א** כל תלמיד חכם מצוה להדרו ואע"פ שאינו רבו שנאמר מפני שיבה תקום והדרת פני זקן זקן זה שקנה חכמה ומאימתי חייבין לעמוד מפניו משיקרב ממנו בארבע אמות עד שיעבור מכנגד פניו.
- ב** אין עומדין מפניו לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא שנאמר תקום והדרת קימה שיש בה הידור ואין בעלי אומניות חייבין לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתן שנאמר תקום והדרת מה הידור שאין בה חסרון כיס אף קימה שאין בה חסרון כיס ומנין שלא יעצים עיניו מן החכם כדי שלא יראהו עד שלא יעמוד מפניו שנאמר ויראת מאלהיך הא כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך.
- ג** אין ראוי לחכם שיטריח את העם ויכוין עצמו להן כדי שיעמדו מפניו אלא ילך בדרך קצרה ומתכוין שלא יראו אותו כדי שלא יטריחון לעמוד והחכמים היו מקיפין והולכין בדרך החיצונה שאין מכיריהן מצויין שם כדי שלא יטריחום.
- ד** רוכב הרי הוא כמהלך וכשם שעומדים מפני המהלך כך עומדין מפני הרוכב.
- ה** שלשה שהיו הולכין בדרך הרב באמצע גדול מימינו וקטן משמאלו.
- ו** הרואה חכם אינו עומד מפניו עד שיגיע לו לארבע אמות וכיון שעבר יושב ראה אב בית דין עומד מלפניו משיראנו מרחוק מלא עיניו ואינו יושב עד שיעבור מאחוריו ארבע אמות ראה את הנשיא עומד מלפניו מלא עיניו ואינו יושב עד שישב במקומו או עד שיתכסה מעיניו והנשיא שמחל על כבודו כבודו מחול כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואינן יושבין עד שיאמר להם שבו כשאב בית דין נכנס עושין לו שתי שורות ועומדין מכאן ומכאן עד שנכנס ויושב במקומו ושאר העם יושבין במקומן.
- ז** חכם שנכנס כל שיגיע לו בארבע אמות עומד מלפניו אחד עומד ואחד יושב עד שנכנס ויושב במקומו בני חכמים ותלמידי חכמים בזמן שהרבים צריכין להם מקפצין על ראשי העם ונכנסים למקומם ואין שבח לתלמידי חכמים שיכנסו לאחרונה יצא לצורך חוזר למקומו בני חכמים בזמן שיש בהן דעת לשמוע הופכין פניהן כלפי אביהן אין בהן דעת לשמוע הופכין פניהן כלפי העם.
- ח** תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד אינו רשאי לעמוד מפניו אלא שחרית וערבית בלבד שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים.
- ט** מי שהוא זקן מופלג בזקנה אף על פי שאינו חכם עומדין לפניו ואפילו החכם שהוא ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה ואינו חייב לעמוד מלא קומתו אלא כדי להדרו ואפילו זקן כותי מהדרין אותו בדברים ונותנין לו יד לסומכו שנאמר מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע.
- י** תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושירים וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא וכן אם היה לו דין והיה עומד בכלל בעלי דינים הרבה מקדימין אותו ומושיבין אותו.
- יא** עון גדול הוא לבזות את החכמים או לשנאותן לא חרבה ירושלים עד שבזו בה תלמידי חכמים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו כלומר בוזים מלמדי דבריו וכן זה שאמרה תורה אם בחקותי תמאסו מלמדי חקותי תמאסו וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא והרי הוא בכלל כי דבר ה' בזה.

רמב"ם

יב אע"פ שהמבזה את החכמים אין לו חלק לעוה"ב אם באו עדים שבזהו אפילו בדברים חייב נידוי ומנדין אותו בית דין רבים וקונסין אותו ליטרא זהב בכ"מ ונותנין אותה לחכם והמבזה את החכם בדברים אפילו לאחר מיתה מנדין אותו בית דין והם מתירים אותו כשיחזור בתשובה אבל אם היה החכם חי אין מתירין אותו עד שירצה זה שנדוהו בשבילו וכן החכם עצמו מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר בו ואין צריך לא עדים ולא התראה ואין מתירין לו עד שירצה את החכם ואם מת החכם באין שלשה ומתירין לו ואם רצה החכם למחול לו ולא נדהו הרשות בידו.

יג הרב שנידה לכבודו כל תלמידיו חייבין לנהוג נידוי במנודה אבל תלמיד שנדה לכבוד עצמו אין הרב חייב לנהוג בו נידוי אבל כל העם חייבין לנהוג בו נידוי וכן מנודה לנשיא מנודה לכל ישראל מנודה לנושא מנודה לעירו מנודה לעיר אחרת מנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו.

יד בד"א במי שנדוהו על שבזה תלמידי חכמים אבל מי שנדוהו על שאר דברים שחייבים עליהם נידוי אפילו נידוהו קטן שבישראל חייב הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נידוי עד שיחזור בתשובה מדבר שנדוהו בשבילו ויתירו לו:
על עשרים וארבעה דברים מנדין את האדם בין איש בין אשה ואלו הן:
(א) המבזה את החכם ואפילו לאחר מותו:
(ב) המבזה שליח בית דין:
(ג) הקורא לחבירו עבד:
(ד) מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן ולא בא:
(ה) המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים ואין צריך לומר בדברי תורה:
(ו) מי שלא קיבל עליו את הדין מנדין אותו עד שיתן:
(ז) מי שיש ברשותו דבר המזיק כגון כלב רע או סולם רעוע מנדין אותו עד שיסיר היזקו:
(ח) המוכר קרקע שלו לעובד כוכבים מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אונס שיבא מן העובד כוכבים לישראל חבירו בעל המצר:
(ט) המעיד על ישראל בערכאות של עובדי כוכבים והוציא ממנו בעדותו ממון שלא כדין ישראל מנדין אותו עד שישלם:
(י) טבח כהן שאינו מפרש המתנות ונותנן לכהן אחר מנדין אותו עד שיתן:
(יא) המחלל יום טוב שני של גליות אף על פי שהוא מנהג:
(יב) העושה מלאכה בערב הפסח אחר חצות:
(יג) המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי:
(יד) המביא את הרבים לידי חלול השם:
(טו) המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ:
(טז) המחשב שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ:
(יז) המכשיל את העור:
(יח) המעכב הרבים מלעשות מצוה:
(יט) טבח שיצאה טרפה מתחת ידו:
(כ) טבח שלא בדק סכיניו לפני חכם:
(כא) המקשה עצמו לדעת:
(כב) מי שגירש את אשתו ועשה בינו ובינה שותפות או משא ומתן המביאין להן להזקק זה לזה כשיבואו לבית דין מנדין אותם:
(כג) חכם ששמועתו רעה:
(כד) המנדה מי שאינו חייב נידוי.

הלכה פרק ז

א חכם זקן בחכמה וכן נשיא או אב בית דין שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא לעולם אא"כ עשה כירבעם בן נבט וחביריו אבל כשחטא שאר חטאות מלקין אותו בצנעה שנאמר וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה אע"פ שכשל כסהו כלילה ואומרים לו הכבד ושב בביתך וכן כל תלמיד חכם שנתחייב נידוי אסור לבית דין לקפוץ ולנדוהו במהרה אלא בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו וחסידי החכמים היו משתבחים שלא נמנו מעולם לנדוהו תלמיד חכם אף על פי שנמנין להלקותו אם נתחייב מלקות ואפילו מכת מרדות נמנין עליו להכותו.

ב וכיצד הוא הנידוי אומר פלוני יהא בשמתא ואם נידוהו בפניו אומר לו פלוני זה בשמתא והחרם אומר לו פלוני מוחרם וארור בו אלה בו שבועה בו נידוי.

ג וכיצד מתירין הנידוי או החרם אומר לו שרוי לך ומחול לך ואם התיירוהו שלא בפניו אומר לו פלוני שרוי לו ומחול לו.

ד מהו המנהג שינהוג המנודה בעצמו ושנוהגין עמו מנודה אסור לספר ולכבס כאבל כל ימי נידויו ואין מזמנין עליו ולא כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה ולא יושבין עמו בארבע אמות אבל שונה הוא לאחרים ושונין לו ונשכר ושוכר ואם מת בנידוי בית דין שולחין ומניחין אבן אל ארונו כלומר שהן רוגמין אותו לפי שהוא מובדל מן הציבור ואין צריך לומר שאין מספידין אותו ואין מלויין את מטתו.

רמב"ם

ה יותר עליו המוחרם שאינו שונה לאחרים ואין שונין לו אבל שונה הוא לעצמו שלא ישכח תלמודו ואינו נשכר ואין נשכרין לו ואין נושאים ונותנים עמו ואין מתעסקין עמו אלא מעט עסק כדי פרנסתו.

ו מי שישב בנידוי שלשים יום ולא בקש להתירו מנדין אותו שניה ישב שלשים יום אחרים ולא בקש להתירו מחרימין אותו.

ז בכמה מתירין הנידוי או החרם בשלשה אפילו הדיוטות ויחיד מומחה מתיר הנידוי או החרם לבדו ויש לתלמיד להתיר הנידוי או החרם ואפילו במקום הרב.

ח שלשה שנידו והלכו להן וחזר זה מדבר שנידהו בגללו באין שלשה אחרים ומתירין לו.

ט מי שלא ידע מי שנידהו ילך לו אצל הנשיא ויתיר לו נידויו.

י נידוי על תנאי אפילו על פי עצמו צריך הפרה תלמיד חכם שנידה עצמו ואפילו נידה עצמו על דעת פלוני ואפילו על דבר שחייב עליו נידוי הרי זה מיפר לעצמו.

יא מי שנידוהו בחלום אפילו ידע מי נידהו צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנידויו ואם לא מצא טורח אחרים עד פרסא לא מצא מתירים לו אפילו עשרה ששונים משנה לא מצא מתירין לו עשרה שיודעים לקרות בתורה לא מצא מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות לא מצא במקומו עשרה מתירין לו אפילו שלשה.

יב מי שנידוהו בפניו אין מתירין לו אלא בפניו נידוהו שלא בפניו מתירין לו בפניו ושלא בפניו ואין בין נידוי להפרה כלום אלא מנדין ומתירין ברגע אחד כשיחזור המנודה למוטב ואם ראו בית דין להניח זה בנידוי כמה שנים מניחין כפי רשעו וכן אם ראו בית דין להחרים לזה לכתחלה ולהחרים מי שיאכל עמו ושותה עמו או מי שיעמוד עמו בארבע אמות מחרימין כדי לייסרו וכדי לעשות סייג לתורה עד שלא יפרצו החוטאים אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא חרמוהו לכבודן וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו בסתר אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.